

ETIKAI KÉRDÉSEK A KUTATÁSTÁMOGATÁSBAN*

Kollár László P.

az MTA rendes tagja, az OTKA elnöke
lkollar@otka.hu

A társadalomban közmegegyezés van arról, hogy etikusan kell eljárni; igaz ez a munkahelyekre, az oktatási intézményekre és a kutatási műhelyekre is. Ugyanakkor az erős versenyhelyzet (a tudományban a publikálási kényszer) és néha a merev vagy ostoba szabályozás miatt nagy a kísértés, hogy ettől eltérő módon viselkedjünk. Jól jellemzi ezt egy karikatúra, ahol a főnök oly módon ad útmutatást a beosztottjainak, hogy „járjunk el etikusan, de természetesen az ésszerűség határain belül”. Így nem kell csodálkozni azon, hogy etikai ügyek a világ minden tudománytámogató szervezeténél előfordulnak. Az elmúlt években meglepően nagyszámú plágium, adathamisítás és egyéb tudományetikai vétség vált ismertté. Ezek mértéke sokkolta a közvéleményt, különösen az, hogy egyes esetekben a kutatók sok éven keresztül a legjobb tudományos lapokban publikálták – meghamisított – eredményeiket. Ezeket a tényeket először tudományos folyóiratokban publikálták, de később a napi sajtó is átvette. Nemrég a *The Economist* teljes címlapját a *How Science Goes Wrong* cím tölthette ki, és az újság beszámolt arról, hogy például a Bayer gyogy-

szeripari vállalat hatvanhét nagy fontosságú publikált kísérletének mindössze negyedét tudták reprodukálni, illetve arról, hogy a kutatók harmada tud olyan esetről, ahol légájuk a kényelmetlen adatokat mellőzte a tudományos közleményében. Nemcsak az etikailag kifogásolható ügyek száma magas, hanem sajnos az is tény, hogy bár a kutatók sokszor tudják, hogy kollégáik etikátlanul járnak el, gyakran nem jelentik, nem lépnek fel ellene.

A tudományos kutatásért felelős szervezeteknek, így a tudománytámogató szervezeteknek is alapvető feladatuk, hogy szembenézenek ezzel a problémával, és lépéseket tegyenek ennek visszaszorítására, hiszen a kérdés szőnyeg alá söprése csak növeli a károkat. Nem csoda, hogy ezt a kérdést mind a European Science Foundation, mind a Global Research Council kiemelten kezeli, és a 2013-as World Science Forumon is fontos téma volt. A Science Europe nemrég hozott létre egy tudományetikai munkabizottságot.

Korábbi vizsgálatok szerint, ahogy Mauera Hiney (Head of Policy, Health Research Board, Írország, illetve a Science Europe említett munkabizottságának vezetője) egy előadásában megállapította, hogy a legfontosabb, ami befolyásolja az etikus vagy etikátlan viselkedést, az a „kutatási környezet” –

---

* A *Tudományetika Európában és Magyarországon* című konferencián (2013. október 24.) elhangzott előadás szerkesztett változata.

elsősorban a közegtől függ, hogy az ott dolgozó miként viselkedik; a közvetlen környezet neveli, nevelheti leghatásosabban az ott dolgozókat.

Az OTKA-val kapcsolatba kerülő kutatókra, munkatársakra természetesen vonatkoznak a tudományetika általános szabályai. Fontos hangsúlyozni, hogy az etikai szabályozást szerencsétlen „lokálisan” létrehozni, az etika elveinek általánosan kell érvényesnek lenniük. Ezért döntött úgy az OTKA Bizottság 2011-ben, hogy elfogadja az MTA (64 oldalas) *Tudományetikai kódexét* és (az OTKA Eljárási és Etikai Bizottsága működésének szabályozásán túlmenően) csak egy mindössze másfél oldalas kiegészítést (URL1) fogad el néhány olyan etikai kérdéstről, amely egy tudományfinanszírozó szervezetnek kiemelt fontosságú. Ezeket ismertetem röviden az alábbiakban.

Nyilvánvaló, hogy a kutatási támogatások döntési folyamatában alapvető az *összeférhetetlenség* és a *titoktartás* kezelése; minden bizottsági ülésen minden résztvevő írásban nyilatkozik ezekről. Az etikai szabályok megsértése nem csupán az, ha valaki érvel olyan pályázó mellett, akivel egyébként összeférhetetlen, hanem már az is, ha valaki nem jelenti be az összeférhetetlenségét. Nemcsak az az etikai szabályok megsértése, ha valaki egy ügyről (felhatalmazás nélkül) információt ad külső személynek, szervezetnek, hanem már az is, ha valaki a megismert információt más ügyvel kapcsolatban felhasználja.

Az OTKA informatikai rendszere alkalmas arra, hogy bizottságainkban a bonyolult összeférhetetlenségi eseteket kezelje, a zsűritagok hozzáférését egyes pályázatok esetében meg tudjuk tiltani, de képtelenség minden kapcsolatot felderíteni (néha a bizottsági tag sem veszi észre) és informatikailag kizárni.

Ezért nagyon fontos az az elv, hogy a *zsűritagok, munkatársak csak olyan adatokat kereshetnek (és/vagy adhatnak tovább), amelyek közvetlen munkájukhoz szükségesek*. Mivel az informatikai rendszerben, ha szükséges, mindenki tevékenysége visszakereshető, esetleges adatkiszivárogtatás esetén ellenőrizhető, hogy egy adathoz kinek, mikor volt hozzáférése. Nem csupán az adat bizonyított kiszivárogtatása sérti az etikai szabályokat, hanem az is, ha valaki, bár munkájához nem szükséges, tudatosan valami után kutakodik.

Ahogy említettem, etikai ügyek minden tudománytámogató szervezetnél előfordulnak. Allison C. Lerner, az amerikai National Science Foundation Inspector General-ja például a következő főbb témakörök szerint csoportosította egy előadásában a főbb visszaéléseket: (1) utazási csalás – hamis vagy többszörös számla, (2) alkalmazási csalás, (3) vásárlási csalás – hamis (javított) számla, (4) többszörös alkalmazás – többszörös támogatás, (5) plágium. Végül azt is megállapította, hogy (6) súlyos veszélyt jelentenek a kisvállalkozások, a visszaélések nagyon nagy százaléka az ezekkel kötött (alvállalkozási) szerződésekhez köthető. Meg tudom erősíteni magam is, hogy mennyire fontos a kisvállalkozók (államháztartáson kívüli intézmények) nagyon gondos ellenőrzése. Az is alapvető, hogy tiszta helyzetet teremtsünk: legyen világos, hogy egy adott támogatás pontosan mire vonatkozik, mire kötelezi a kutatót, és hogyan viszonyul esetleges más támogatott projektekhez.

Áttekintettem az OTKA elmúlt tizenöt évében történt etikai ügyeket, ezek közül ötöt szeretnék – természetesen nevek nélkül – példaként bemutatni:

Plágium • Egy pályázó a pályázat összefoglalóját csaknem szó szerint másolta ki egy

külföldi könyvből anélkül, hogy ezt jelezte volna. Az egyik felkért külföldi bíráló a felhasznált könyv szerzője volt, aki azonnal tájékoztatót arról, hogy az összefoglaló tőle származik. Az etikai vizsgálat, a pályázó meghallgatása után, megállapította az etikai vétséget, és a pályázót OTKA-pályázat beadásától három évre eltiltotta. A döntésről természetesen tájékoztattuk a bírálót is.

Nem megfelelő idézés • Egy kutatót – aki OTKA-pályázatot nyújtott be – az MTA Etikai Bizottsága elmarasztalta nem megfelelő idézésért, ez a határozat nyilvánosan megjelent. A „nem megfelelő idézés” egy, az OTKA által támogatott kutatás eredményeként megjelent publikációban található. Az OTKA Bizottság úgy döntött, hogy a pályázó OTKA-pályázatát az adott pályázati fordulóból kizárja.

Szeretném hangsúlyozni, hogy mindkét esetben etikai megfontolás volt a döntés alapja. Egy döntéshozónak komoly kísértése, hogy egy etikai vétséget annak mérlegelése és kivizsgálása helyett negatív döntéssel toroljon meg. Azt hiszem, hogy ez több okból is rossz eljárás: egyrészt ha nem történik vizsgálat, akkor lehetséges, hogy egy esetleg alaptalan gyanúsítás miatt kerül valaki hátrányos helyzetbe; másrészt összekeveredik a szakmai értékelés az etikai értékeléssel. A világos etikai határozatnak az az előnye is megvan, hogy az etikai határozat végrehajtása (a pályázattól való eltiltás letelte) után új lehetőséget kaphasson az elmarasztalt.

Titoktartás, összeférhetlenség megsértése • Egy testületi tag elhallgatta összeférhetetlenségét egy pályázóval, akivel a döntési folyamat során ráadásul konzultált, ezzel súlyosan megszegve a titoktartási szabályokat is. A testületi tag befolyásolta a bizottságot, és rávette őket a bizottsági sorrend megváltoztatására. Az

OTKA Eljárási és Etikai Bizottsága megállapította a súlyos etikai vétséget, a testületi tagot kizárták a testületből, és a pályázatokat újrangsorolták.

Pályázók összebeszélése • Két pályázó csaknem szó szerint azonos munkatervet adott be azonos kutatóhelyről, azonos időpontban, miközben a két pályázatban nem volt azonos kutató. Az adott pályázati körben mindkét pályázatot kizártuk a pályázatok közül, megállapítottuk a kutatóhely felelősségét is az ügyben, és a kutatóhelyet erről írásban tájékoztattuk.

Szabálytalan pénzfelhasználás • Utólagos ellenőrzés kapcsán derült ki, hogy egy kutató a kutatási támogatás terhére (előzetes engedélykérés nélkül) egy kisvállalkozást bízott meg, amelyről kiderült, hogy családtagjainak tulajdona volt. Azt is feltárta az ellenőrzés, hogy a kutató téves adatokat adott meg a publikációs jegyzékében. Az etikai vizsgálat megállapította a fentieket, a támogatási összeg visszafizetését rendelte el, a pályázót öt évre eltiltotta a pályázástól, az intézménynek pedig, amelynek a pénzügyi visszaélést meg kellett volna akadályoznia, szigorított elszámolási kötelezettséget írt elő.

Azt gondolom, nem lehet elkerülni, hogy etikai ügyek legyenek. A kérdés az, hogy mennyire gyakoriak az ilyen esetek és hogy hogyan kezeljük őket. Ahogy arra már utaltam, az elhallgatás, ha a fejünket a homokba dugjuk, a lehető legrosszabb.

Az egyes esetekben szigorúan el kell járnunk, és az esetek elemzése alapján meg kell fontolni a szükséges változtatásokat. Az egyik cselekvési lehetőség a bizottságok *ügyrendjeinek* elkészítése (URL₂), illetve módosítása, a teljesítési szabályok felülvizsgálata (URL₃). A másik talán még fontosabb: nagyon oda kell figyelni a *bizottsági elnökök* (és tagok) *kiválasztására*.

tására. Az ő szerepük meghatározó mind a példamutatásban, mind pedig a szabályok betartatásában. Mind a kettő a megfelelő kutatástámogatási környezetet teremti meg.

Ugyanakkor egy súlyos dilemmával kell szembenéznünk: ha minden lehetséges visszaélés meggátolására szabályokat vezetünk be, akkor túlszabályozzuk a rendszert, és megnehezítjük a tisztességes pályázók munkáját. Nehéz megmondani, hogy hol az optimuma a szabályozásnak, amely még elviselhető a pályázónak, de a lehetséges visszaéléseket megnehezíti. Az elveket világosan kell rögzíteni (például azt, hogy „a pályázaton elnyert támogatás kizárólag a kutatáshoz kapcsolódó, az OTKA kutatási szerződésben rögzített költségekre fordítható”), de ha minden megtörtént (vagy elképzelhető) visszaélés kapcsán részletszabályozást vezetünk be, akkor egy nehezen áttekinthető és esetleg a normális működést akadályozó rendszert hozunk létre. Teljes mértékben egyetértek P. Howard hal-

hatatlan hőse, Fülöp Jimmy megállapításával: „Nem lehet minden pofon mellé egy forgalmi rendőrt állítani.”

Áttekintésemet Maura Hiney megállapításával kezdtem; az OTKA-ban előforduló esetek csak megerősítik azt. Talán úgy egészíteném ki, hogy a legfontosabb a kutatási és a kutatástámogatási környezet ahhoz, hogy az etikai ügyek számát visszaszorítsuk. Utóbbiban az OTKA-nak közvetlen felelőssége van mind a szabályozásban, mind az értékelők kiválasztásában. Fontos a felvilágosító, nevelő munka, sok PhD-program tartalmazza a tudományetikai képzést is. (Sajnos az az elképzelés, miszerint a kutató a családból, de legalább a kutatóhelyről hozza magával az etikai viselkedés szabályait, sok esetben naivitásnak bizonyult.) Azt gondolom, ebben a felvilágosító munkában segíthet ez a konferencia is.

Kulcsszavak: *etika, kutatástámogatás, plágium, titoktartás, összeférhetetlenség*

HIVATKOZÁSOK

URL1: <http://www.otka.hu/szabalyzatok-uegyrendek/szabalyzatok>

URL2: <http://www.otka.hu/szabalyzatok-uegyrendek/uegyrendek>

URL3: <http://www.otka.hu/szabalyzatok-uegyrendek/szabalyzatok/teljesitesi-szabalyzat>

